

بررسی میزان تاثیر قرآن در افکار و رفتار دانش آموزان

فضیله امیر بیکی تفتی

۱- کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی، گرایش فلسفه و حکمت اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نيف آباد، ایران
Dr.fathipoor514@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان تاثیر قرآن در افکار و رفتار دانش آموزان انجام شد و تعلیم و تربیت مهمترین و والاترین وظیفه بزرگترین معلمان بشریت، پیامبران بزرگ خدا و امامان راهنما (ع) است. روش پژوهش حاضر از نوع توصیفی و مقطعی بود. جامعه آماری، دانش آموزان دوره دوم ابتدایی سال ۱۴۰۳ که شامل ۵۰۰ دانش آموز و حجم نمونه که به شیوه شهر مراغه در سال تحصیلی ۱۴۰۳ نمونه گیری خوشه ای چند مرحله انتخاب گردید ۳۰۰ نفر بود. ابزار مورد استفاده در پژوهش پرسشنامه عوامل تاثیر گذار در T و روش آماری spss نهاده شده و تشویق کردن نماز بود که توسط دانش آموزان تکمیل شد. برای تجزیه و تحلیل داده ها از نرم افزار استفاده شد. نتایج بدست آمده حاکی از اهمیت نقش خانواده در جذب بیشتر دانش آموزان به نماز می باشد، در رتبه های بعدی به ترتیب گروه های دوستی، مدرسه و معلمان قرار دارد.
کلیدواژه: قرآن، افکار، دانش آموزان

مقدمه

در عصر حاضر، بسیاری از خانواده‌ها فرزندان خود را به آموزش و فراگیری قرآن تشویق می‌کنند و در مدرسه یا کلاس‌های خارج از مدرسه ساعتی صرف آموزش قرآن به دانش‌آموزان می‌شود. حتی دیده شده است که از سنین بسیار کم بچه‌ها را به کلاس قرآن می‌برند و آموزش می‌دهند. حال این مسئله مطرح می‌شود که میزان و شیوه این آموزش‌ها چگونه باید باشد و یک معلم قرآن چه ویژگی‌هایی باید داشته باشد تا این آموزش‌ها مؤثر و پایدار باشند. درواقع، از چه شیوه‌ای باید استفاده کرد تا یادگیری پایدار و لذت‌بخشی ایجاد شود.

همه انسان‌ها دارای یک نظام انگیزشی اولیه‌اند. تام کینز این فرض را مطرح می‌کند که هیجان، نظام انگیزشی اولیه محسوب می‌شود و عامل بسیاری از فعالیت‌های ما در زندگی است. هیجان بر سائق‌های دیگر ما مانند تشنگی یا پیشرفت برتری دارد و این از نظر کینز به سه دلیل است:

۱. سائق‌ها به تقویت شدن از جانب هیجان‌ها نیازمندند ولی هیجان‌ها در غیاب هر نوع تقویتی از طرف سائق‌ها، برانگیزنده‌هایی کافی هستند. سائق‌هایی که توسط هیجان تحریک نشوند، تأثیر کمی بر رفتار و هوشیاری ما دارند.

۲. سائق‌ها موقتی و از لحاظ کارکردی محدودند؛ در حالی که هیجان‌ها از نظر زمان و کارکرد همیشگی هستند.

سائق‌ها از نظر زمانی محدودند و از یک الگوی موزون برانگیختگی پیروی می‌کنند.

۳. هیجان‌ها، برخلاف سائق‌ها، پیوسته در هوشیاری حاضرند و مرتباً از نظر کیفیت و شدت تغییر می‌کنند.

پس تا اینجا به این نتیجه رسیدیم که هیجان، عاملی مهم در رفتار پایدار و مؤثر ماست.

هیجان انواع مختلفی دارد. یکی از انواع آن، علاقه است که رایج‌ترین هیجان در عملکرد روزانه ماست. در سطح عصب‌شناختی، علاقه افزایش ملایم سرعت شلیک عصبی را به همراه دارد. وقایع محیطی (نظیر تغییر، تازگی و چالش) افکار (نظیر یادگیری و موفق شدن) و اعمال اکتشافی، باعث افزایش فعالیت عصبی می‌شوند و علاقه را برمی‌انگیزند. چون علاقه بسیار رایج است، افزایش یا کاهش آن معمولاً موجب جابه‌جا شدن علاقه از یک واقعه، و فکر یا عمل کردن به واقعه، فکر یا عمل دیگر می‌شود. به عبارت دیگر، معمولاً شخص علاقه‌اش را از دست نمی‌دهد بلکه آن را به یک موضوع یا واقعه دیگر هدایت می‌کند؛ مثلاً از فضای حقیقی به فضای مجازی یا تلویزیون. اگر انسان‌ها در دنیایی یکنواخت و بدون تغییر زندگی می‌کردند، نیاز کمی به هیجان و علاقه بود. بر این اساس، به نظر می‌رسد که علاقه عامل مهم در یادگیری و ایجاد تغییرات پایدار است.

همه ما تجربه‌های مختلفی در زندگی داریم و می‌توانیم مواردی را مثال بزنیم که در آن‌ها یادگیری‌هایمان بدون آموزش و فقط براساس علاقه خودمان بوده است. قرآن مهم‌ترین کتاب مسلمانان و تمامی آزادگان و حقیقت‌جویان جهان است. در مورد اهمیت و جامعیت معجزه‌های قرآن هرچه بنویسیم، کم است و زبان از بیان، قاصر. قرآن برنامه جامع برای تمام زندگی است و درباره همه حوزه‌های موردنیاز بشر بدون مرز زمانی و مکانی سخن گفته است. «وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ؛ و ما این کتاب را بر تو نازل کردیم که بیانگر همه چیز است...» (التحل/۸۹).

وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ؛ و نه هیچ تر و خشکی وجود دارد، جز اینکه در کتابی آشکار ثبت است» (الأنعام/۵۹). در روایات هم بر خواندن و حفظ قرآن، و تأمل در آن بسیار تأکید شده است. از جمله می‌توان حدیثی از پیامبر اعظم - صلی‌الله علیه و آله - را نقل کرد که فرموده‌اند: «بی‌نیازترین مردم حافظان قرآن هستند؛ همان کسانی که خداوند متعال قرآن را در وجودشان جای داده است.

بسیاری از والدین علاقه‌مندند که فرزندان‌شان قرآن را فرا گیرند و به‌کار ببرند. همین علاقه آن‌ها را به این سمت می‌کشاند که بچه‌هایشان را به کلاس‌های قرآن ببرند تا بتوانند این منبع فیاض الهی را حفظ کنند و به‌کار بگیرند.

در آموزش درسی به‌ویژه قرآن هم به نظر می‌رسد که عنصر علاقه بسیار پررنگ است. پس اگر معلم بتواند از علاقه دانش‌آموزان استفاده و توجه آن‌ها را جلب کند، مطمئناً موجب آثار پایداری می‌شود. در سال ۱۳۷۷ موج جدیدی از آموزش قرآن، به‌ویژه در زمینه حفظ، ایجاد شد. این موج بعد از آن به وجود آمد که چند نفر از کودکان که جزء نخبگان قرآنی بودند،

مورد توجه رسانه‌های رسمی قرار گرفتند. در نتیجه، والدین علاقه‌مند، فرزندان خود را به کلاس‌های قرآن بردند تا بتوانند از این استعداد آن‌ها استفاده کنند.

بیان مسئله

در برخورد با قرآن، برداشت انسان‌ها از آیات آن دو گونه است؛ عده‌ای به جد به دنبال بهره‌مندی از معارف والای این کتاب آسمانی هستند و در حقیقت قرآن حاکم بر سرنوشت و زندگی آنهاست و عده‌ای از آیات قرآن برای اثبات افکار و عقیده خود استفاده می‌کنند که این اشتباه است چرا که قرآن مسیر زندگی انسان را مشخص می‌کند. همچنین نماز، آرام بخش روان و اطمینان دهنده قلبها است و هرگونه یأس و ناامیدی و پوچ گرایی را از انسان دور می‌سازد. نماز از فضایل مهمی است که در بیش از ۱۲۲ آیه قرآن کریم بر آن تأکید شده است. خداوند اقامه نماز را وظیفه ثابت و دائمی انسان دانسته و می‌فرماید: «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقَعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا (نساء: ۱۰۳)»؛ «و هنگامی که نماز را به پایان رساندید خدا را یاد کنید؛ ایستاده و نشسته و در حالی که به پهلو خوابیده اید و هر گاه آرامش یافتید و حالت ترس زایل گشت نماز را به طور معمول انجام دهید زیرا نماز وظیفه ثابت و معینی برای مؤمنان است!» اهمیت نماز به قدری والا است که به واسطه‌ی آن مقام محمود به پیامبر اکرم (ص) عطاء گردید، نماز در روایات نیز مورد تأکید قرار گرفته بنحوی که بخش قابل ملاحظه‌ای از سخنان ائمه معصومان (ع) به نماز اختصاص یافته است؛ از جمله مهم‌ترین آنها سخنان و دعاهای امام سجاد (علیه السلام) در رابطه با نماز است. نوجوانی سن مباحث بی پایان فلسفی دینی سیاسی و ادبی است. او با الفاظ بازی میکند و اغلب استدلال منطقی و قیاس صوری را مورد سوء استفاده قرار میدهد و امری را به عنوان حقیقت اثبات می‌کند و نتیجه می‌گیرد. در گرایش نوجوانان و جوانان به نماز سه عنصر اصلی خانه مدرسه و رسانه‌های گروهی نقش اساسی و محوری دارند عناصر و عوامل تأثیر گذارنده در محیط خانه و مدرسه و جامعه در القای یک ارزش معنوی و رسانیدن پیام و بیان روح نماز اگر عملاً یکدیگر را نفی کنند و یا در برنامه‌ها و اظهار مطالب، هر کدام راه و هدفی فضل الهی و ملکی توانا، واکاوی عوامل جذب دانش آموزان به نماز جماعت مدارس و صیانت از حقوق ما وران در آنها متفاوت و مغایر با یکدیگر بپیمایند در ذهن فرد تناقض به وجود می‌آورند و پیام منجر به ایجاد انگیزه، شوق، اراده و عمل نمی‌شود. دین‌گریزی به عنوان یک معضل اجتماعی سلامت جامعه را تهدید میکند پذیرش دین و باورهای دینی از سوی عموم مردم، موجب ایجاد نظم در سطوح و عناصر مختلف اجتماع میشود. دین‌گریزی گروهی از جوانان به ویژه دسته‌ای که پرورش یافته دوران انقلاب هستند از مسائل مهم اجتماعی و فرهنگی کشور است که یکی از دغدغه‌های اساسی مسئولین متفکران دینی و اجتماعی کشور در حوزه‌های مختلف است. البته به سادگی نمی‌توان گفت: نسل نوجوان و جوان ما دین‌گریز و احیانا دین‌ستیز هستند. آنان نسبت به واقعیات موجود جامعه دیدگاه‌های متفاوتی دارند و چه بسا بخشی از آن دیدگاه‌ها و نارضایتی‌ها وارد باشد؛ ولی ممکن است برخی از جوانان با توجه به شرایط محیطی و خانوادگی از روند نارضایتی بیشتری برخوردار باشند و بعضی از نارسایی‌ها را ناشی از قوانین دینی بدانند و در نتیجه اشکالات خویش را متوجه دین نکنند. در جوامعی که ارزشهای مذهبی احترام‌چندانی ندارد و مردم به جای هدایت یکدیگر و امر به معروف و نهی از منکر خود مشوق فساد و یا لاقبل بی تفاوت به مسائل دینی هستند بی شک نمیتوان از دانش آموزان انتظار داشت. که به ارزش‌های مذهبی پایبند باشند. یکی از عوامل زمینه ساز نمازگریزی تأثیر پذیری افراد جامعه به ویژه جوانان و نوجوانان از پدیده‌های تهاجم فرهنگی است. دشمنان با فرهنگ ضد دینی در تلاش اند تا جامعه ما را از فضایل انسانی تهی نموده و جوانان ما را به موجودات فاسد و مطیع و غافل از یاد خدا و معنویت تبدیل کنند که تا حدودی در این امر موفق بوده و توانسته اند عده‌ای را به فساد و فحشا و دوری از نماز و یاد خدا بکشانند. غالباً نوجوانان و جوانان به آسانی تن به هر کاری نمیدهند مگر در اموری که بیشتر جنبه احساسی و هیجانی دارد و یا در اموری که با انگیزه و شناخت قبلی همراه باشد. در بین دانش آموزان نسبت به نماز برخی رغبت و بعضی تمایلی ندارند و یا آنها هم که برای نماز حضور پیدا میکنند در نماز هم به فکر امورات شخصی بوده و اصل نماز را در حاشیه قرار میدهند برای فردی که تازه به سن تکلیف رسیده قدری مشکل است که در هوای سرد زمستان آستین خود را بالا بزند و وضو بگیرد و برایش دشوار است که از خواب شیرین صبح برخیزد و نمازش را بخواند، البته علت

اصلی ضعف در ایمان است زیرا اگر از عمق جان اعتقاد به نماز داشتند با شوق به سمت نماز می رفتند. قطعاً کسی که اهل نماز نباشد ممکن است در آینده دچار مشکلات عدیده ای شود زیرا که خود نماز انسان را از فحشا و منکر دور نگه میدارد و اگر این مشکلات حل نشود مسائل و مشکلات فرهنگی - اجتماعی فردی و خانوادگی در پی خواهد داشت. یکی از مسائلی که در مدارس دیده میشود کاهلی دانش آموزان در نماز است کاهلی دانش آموزان و بی توجهی آنان به نماز علل و عوامل متعددی دارد که جدا از مسائل خانوادگی باورها و تربیت والدین به موقعیت ها و شرایط مدارس نیز بستگی دارد.

مفاهیم

در این بخش مفاهیم و مبانی نظری تحقیق بررسی میشود این بخش از چندین بند تشکیل شده است. در این بخش، ابتداء مفهوم شناسی نماز بیان میشود. در ادامه به بررسی تاریخچه و پیشینه نماز در ادیان اشاره می شود. اهمیت و آثار نماز نیز مطرح میشود. سپس زندگینامه امام سجاد (ع) با نگاهی بر آثار حضرت مورد بررسی قرار می گیرد و در انتها نیز به نماز در سیره امام سجاد (ع) اشاره می شود.

پیروی از ظن و گمان

منطق قرآن به طور عجیب از پیروی ظن و گمان نهی می کند. ظن و گمان در جایی است که انسان یقین ندارد. قرآن با ظن و گمان مبارزه می کند، در آیه ۳۶ سوره اسراء می خوانیم: «لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ: آنچه را که نسبت به آن علم نداری پیروی نکن.» همچنین در آیه ۷۸ سوره بقره آمده است: «إِن هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ: اینها پایبند پندار و خیالند و بس.» می گویند منطقی دارند، اما این منطق، منطق گمان است، نه منطق علم و یقین. اگر اینها می خواستند به یقین خود اعتماد کنند چنین حرفی نمی زدند. در آیه ۱۱۶ سوره انعام، علت خطای اکثریت مردم را «پیروی از گمان» معرفی می کند. در این آیه می خوانیم: «وَإِن تُطْعَ أَكْثَرٌ مِّنَ الْأَرْضِ يَضِلُّوكَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ: اگر تو بخواهی اکثر مردم روی زمین را پیرو باشی تو را از راه خدا منحرف می کنند.» چرا؟ علت انحراف چیست؟ در ادامه آیه می فرماید: «إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ» زیرا جز گمان را پیروی نمی کنند و کارشان جز تخمین چیز دیگری نیست. اکثر افراد و مکتبهای مخالف که در مقابل همدیگر قرار می گیرند، یکی به جزم و قطع چیزی می گوید و دیگری هم به جزم و قطع چیزی می گوید، اما اگر دل هر کدام را بشکافی جز سلسله ای از گمانها چیزی نیست؛ البته ممکن است یکی حق باشد، اما اکثر مردم در عقایدی که شدید از آن دفاع می کنند، از علمشان دفاع نمی کنند، بلکه از گمانشان دفاع می کنند. اگر بشر به همین یک آیه (.. وَمَا لَهُمْ بِذَالِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ) عمل کنند بسیاری از اختلافات بشر از بین می رود. بشر گمان می کند، اما وقتی می خواهد حرف بزند، نمی گوید «گمان می کنم چنین است» می گوید: «به طور قطع چنین است» پس منشأ خطای اکثریت مردم پیروی نکردن از علم است. علم در مقابل گمان است. یعنی دنبال یک مطلب صددرصد روشن نشده می رود. می خواهد بگوید این خطا بیشتر به فکر بشر بستگی ندارد، بلکه به اراده و اختیار بشر بستگی دارد. ما طوری بشر را ساخته ایم که اگر در مسائل به آنچه می داند قناعت کند این همه گرفتار اشتباه نمی شود.

اما آیا هر کسی فکری دارد؟ اشتباه می کنند کسانی که خیال می کنند این فرد بشر یک جور می داند، آن فرد جور دیگر و آن دیگری جور دیگر. خدا بشر را طوری ساخته که هرکس یک جور بداند. اگر بشر با گامهای آهسته قدم بردارد، فقط آنچه را یقین دارد بپذیرد، چیزی را که یقین ندارد قبول نکند و به حالت تردید بماند، اختلافات بشر رفع می شود. منشأ اشتباهها این است که ندانسته چیزی را می پذیرد و آن را به صورت دانسته تلقی و اظهار می کند و روی آن قسم هم می خورد.

تقلید از گذشتگان

تقلید از گذشتگان یکی دیگر از عواملی است که انسان را به خطا می اندازد. انسان تمایل دارد فکر و تصور کند که آنچه گذشتگان ما گفته اند صحیح است. چون چنین تمایلی دارد، آن را می پذیرد بعد هم برایش دلیل تراشی می کند. دلیل های ساختگی که برای انسان علم هم ایجاد نمی کند. اگر همان زنجیر پیروی از گذشتگان را پاره و به آن عقل خدادادی خویش اعتماد نماید و خودش را از هرگونه غرض و مرضی دور کند آن وقت می فهمد آنچه گذشتگان گفته اند صحیح یا باطل است یا نیمی از آن صحیح و نیمی باطل است. با بررسی آیات قرآنی یک اصول مشترک در تبلیغات پیامبران می بینیم؛ همه پیامبران

مردم را به توحید دعوت و با پرستش غیر خدا مبارزه کرده‌اند. مردم را به معاد توجه داده و از پاداش اعمال گفته‌اند. یک امر مشترک دیگر اینکه همه پیامبران مردم را از تقلید گذشتگان نهی کرده‌اند. از طرفی هر پیغمبری در محیط خود دچار مشکلات بالخصوص که متوجه آن مشکلات بوده است. به طور مثال «شعیب» در قوم خود مرتب روی مسئله نقص در مکیال و میزان یعنی تقلب در معامله تأکید می‌کند. معلوم می‌شود محیط او به این بیماری به‌طور شدید مبتلا بوده است. موسی (ع) و عیسی (ع) نیز هر کدام به مطالب دیگری تأکید داشته‌اند، ولی امری که همه پیامبران بالاتفاق درباره آن صحبت کرده‌اند، غیر از مبدأ و معاد، مسئله تقلید است، چون بلای عمومی بوده است. پیامبران تلاش می‌کردند مردم را وادار به فکر و علم‌آموزی کنند تا از هر نوع خرافه و اتباع از دیگران بدون علم مصون نمایند.

معنای صلاه در آیات قرآن

خود واژه "صلاه" در قرآن ۶۱ مرتبه به کار رفته و مشتقات آن نیز در حدود ۹۸ بار در قرآن استفاده شده است. این واژه تنها در سوره بقره ۱۰ مرتبه در آیات ۳، ۴۳، ۴۵، ۸۳، ۱۱۰، ۱۵۳، ۱۵۷، ۱۷۷، ۲۳۸ و ۲۷۷ به کار رفته است. این واژه در آیات قرآنی در معانی ذیل به کار رفته است:

نماز

یکی از معانی صلاه در قرآن نماز است. در آیه ۱۰۳ سوره نساء آمده است:

فَإِذَا قُضِيَتْهُمُ الصَّلَاةُ فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقَعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأنتُم فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْفُونًا (نساء: ۱۰۳) و هنگامی که نماز را به پایان رساندید خدا را یاد کنید؛ ایستاده و نشسته و در حالی که به پهلو خوابیده اید و هر گاه آرامش یافتید و حالت ترس زایل گشت نماز را به طور معمول) انجام دهید. زیرا نماز وظیفه ثابت و معینی برای مؤمنان است.

ضرورت و اهمیت پژوهش

خداوند حکیم بیش از هر چیز بر کارهایی تأکید می‌فرماید که مهمترین تاثیر را در نزدیک شدن بندگان به او داشته باشد. با توجه به سفارش فراوان آیات و روایات به نماز روشن است که کاری موثرتر از نماز در سلوک آدمی وجود ندارد. نماز از مهمترین فرائض الهی و برترین عبادتی است که خداوند بر مسلمانان واجب نموده است و آن را از نشانه حکومت صالحان در قرآن دانسته است نماز نشانه نماد مذهبی دین اسلام است و از چنان اهمیتی برخوردار است که تارک آن را کافر نامیده‌اند. نماز زمینه خشنودی خدا از بنده را فراهم و زمینه ساز ارتباط بنده با خالق یکتا است. نزدیکی به خداوند چنان ارزش و مقامی به بنده می‌دهد که او را از همه ی گناهان و ناپاکی‌ها دور نگه داشته و سعادت اخروی او را تضمین مینماید نماز علاوه بر آثار اخروی برکات دنیوی بسیاری نیز برای بنده به همراه دارد و نقش تربیتی و اجتماعی آن بر کسی پوشیده نیست نماز پیشینه ایی تاریخی داشته و همه انبیای الهی مأمور به توصیه و سفارش به نماز در بین اقوام خود بوده‌اند. آیات و روایات متعددی بر اهمیت نماز وارد شده است و از مهم ترین وظایف والدین در قبال فرزندان آشنا نمودن آنان با نماز دانسته شده است.

نماز به ویژه در دوره نوجوانی از اهمیت بیشتری برخوردار است نوجوان در این دوره همزمان با بلوغ جسمی اش هویت دینی اش نیز شکل می‌گیرد و نماز مهمترین شاخص هویت دینی است که باید در این دوره مدنظر قرار گیرد چرا که دوره نوجوانی از تاثیرگذارترین دوران زندگی انسان است و اعمال و خلیات نهادینه شده در این دوران در بزرگسالی نیز نمود پیدا میکند. نوجوانان دارای قلب و فطرتی پاک و سالم هستند و بهترین تاثیر پذیری و انعطاف را در تربیت پذیری به ویژه در مسائل دینی دارند. از این نظر بیشترین علل کوتاهی و کاهلی آنان در اعمال عبادی به ویژه نماز را باید در علل بیرونی جست بیشترین مسئولیت در ترغیب با غفلت نوجوانان نسبت به نماز را باید در محیط خانوادگی مدرسه و محیط اجتماعی جستجو نمود. در هر صورت شناخت علل واقعی بی توجهی نوجوانان نسبت به نماز و اتخاذ راه حل‌های مناسب برای هر یک از ضروریات تربیت دینی می‌باشد که در این مطالعه بدان پرداخته شده است و نیز به شیوه ی اجرای پژوهش و ابزار جمع آوری داده ها و روش تجزیه و تحلیل داده ها پرداخته می‌شود.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش بررسی ترکیبی از روشهای توصیفی - تحلیلی می باشد که با استفاده از شیوه اسنادی کتابخانه ای و میدانی (پرسشنامه اجرا شده است. به طور کلی پژوهش حاضر در ۶ مرحله به شرح ذیل صورت گرفته است.

مرحله اول بررسی اولیه و تهیه مقدمه و کلیات پژوهش

مرحله دوم تهیه مبانی نظری پژوهش

مرحله سوم: تهیه مواد و روش پژوهش

مرحله چهارم مطالعات میدانی به صورت پر کردن پرسشنامه در بین دانش آموزان مدرسه طلوع قرآن مرحله پنجم تجزیه و تحلیل پرسشنامه های تکمیل شده مرحله ششم جمع بندی نتایج، نتیجه گیری و راه کارها.

جامعه آماری

جامعه آماری پژوهش، مجموعه حقیقی یا فرضی است که نتایج تحقیق به آن انتقال داده می شود. به عبارت دیگر مجموعه ای از افراد یا اشیایی که دارای ویژگیهای همگون مشترک و قابل اندازه گیری باشند و مبنای پژوهش محقق هستند را جامعه آماری میگویند. جامعه آماری پژوهش حاضر کلیه دانش آموزان مقطع متوسطه اول شهر مراغه می باشند که در سال تحصیلی ۱۴۰۲ - ۱۴۰۳ در این شهر مشغول به تحصیل بوده اند.

نمونه و روش نمونه گیری

نمونه آماری بخشی از جامعه آماری است که واجد شاخصها و ویژگیهای جامعه آماری باشد. معمولاً با انتخاب تعداد و درصدی از جامعه آماری به عنوان نمونه و با توجه به فرضیه های تحقیق عملیات کسب داده ها و اطلاعات و نیز تجزیه و تحلیل آنها صورت میگیرد. معمولاً نمونه ها باید همان ویژگیها و خصوصیات جامعه اصلی را دارا باشد تا نتایج آن بر کل جامعه قابل تعمیم باشد. همانطور که ذکر شد؛ جامعه آماری این پژوهش دانش آموزان متوسطه اول شهر مراغه میباشد. برای تعیین حجم نمونه دانش آموزان مدرسه متوسطه اول شهر مراغه مورد مطالعه مشخص گردید و با توجه به تعداد آنها و استفاده از فرمول کوکران و تصحیح تعداد ۳۰۰ دانش آموز به عنوان جامعه نمونه محاسبه گردید. در این پژوهش از روش نمونه گیری تصادفی استفاده شد. فرمول کوکران یکی از روشهای آماری است که معمولاً در ارتباط با مطالعه متغیرهای کیفی برای تعیین حجم نمونه مورد استفاده قرار میگیرد. حجم نمونه در این روش به صورت زیر محاسبه می شود:

$$n = \frac{N \cdot (1 - \alpha) + 1}{1 + \frac{N \cdot \alpha}{k}} \quad (1)$$

۹۵p-q-0.5-0.05 N=24521.96 - پیش فرض ها ضریب اطمینان ۱۱ حجم نمونه آماری به عبارتی تعدادی است که با استفاده از فرمول به دست آمده تعداد نهایی که به عنوان نمونه آماری از آن یاد میشود. حجم جامعه آماری (یعنی کل افرادی که قرار است در مطالعه مدنظر قرار گیرند با استفاده از این فرمول تعداد مورد نظر از کل این جامعه به عنوان انتخاب خواهد شد در این مطالعه کل دانش آموزان ۵۰۰ نفر بوده است که با فرمول کوکران در نهایت ۳۰۰ نفر به عنوان نمونه انتخاب و وارد مطالعه شدند. P نسبت برخورداری از صفت مورد نظر به عبارتی آماره ۱ درصد توزیع صفت در جامعه یعنی نسبت افرادی است که دارای صفت مورد مطالعه هستند). اشتباه مجاز معمولاً را برابر ۰،۰۵ در نظر میگیرند به عبارتی دیگر مقدار ۱ نیز تفاضل نسبت واقعی صفت در جامعه با میزان تخمین پژوهشگر برای وجود آن صفت در جامعه است. دقت نمونه گیری به این عامل بستگی دارد و اگر بخواهید نمونه گیری دارای بیشترین دقت باشد از حداکثر مقدار ۱ برابر ۰،۵۰ استفاده کنید.

احتمال عدم وجود صفت در جامعه به عبارتی آماره و نیز درصد افرادی است که فاقد صفت مورد مطالعه هستند). مقدار متغیر نرمال با سطح اطمینان ۱-۱ است به عبارتی در سطح خطای ۵ مقدار ۷ برابر ۱،۹۶ و ۲۲ برابر ۳،۸۴۱۶ است).

ابزار گردآوری اطلاعات

جمع آوری اطلاعات در این مطالعه به دو صورت انجام گرفته است:

روش اسنادی کتابخانه ای در این روش با مراجعه به کتابخانه دانشگاه ها مجلات علمی - پژوهشی، آمار نامه ها و سرشماری عمومی نفوس و مسکن سایتهای اینترنتی معتبر و سازمانهای مربوطه اطلاعات مورد نیاز جمع آوری گردید سپس با استفاده از تکنیک فیش برداری اطلاعات مورد نیاز از منابع مذکور جهت تدوین بخش های تئوری تدوین گردید.

روش میدانی در این روش با حضور در مدرسه طلوع قرآن و تکمیل پرسشنامه توسط دانش آموزان، اطلاعات مورد نیاز گردآوری شده است. پرسشنامه استفاده شده در این پژوهش محقق ساخته است که برای تعیین شاخصهای آن به مطالعه گسترده ایی از شاخص های معرفی شده در کاهلی نماز بین دانش آموزان و نوجوانان پرداخته شد و نهایتاً در فرایند تجزیه و تحلیل شاخص های کلیدی انتخاب شدند.

الف. پرسشنامه محقق ساخته

با مطالعه متون دینی مهمترین شاخصهای مطرح شده در خصوص کاهلی نماز در بین نوجوانان بررسی و تبیین شد. در مرحله ی بعدی با مدنظر قرار دادن شاخصهای فوق و با کمک و راهنمایی استاد محترم شاخص های مورد نظر محقق برای پرسشنامه پژوهش فوق استخراج و معرفی گردید. این شاخص ها در جدول ذیل نشان داده شده است.

جدول شاخصهای معرفی شده پرسشنامه

مقیاس ها	زیر مقیاس ها
نگرش خانواده	توصیه های بیش از حد والدین بر شرکت دانش آموز در نماز جماعت مدرسه
	عدم تشویق والدین به شرکت دانش آموز در نماز جماعت مدرسه
	عدم التزام عملی والدین به نماز خواندن
	عدم شرکت والدین در مراسمات مذهبی
	همراه خود نبردن دانش آموز به مسجد توسط پدر
	نماز نخواندن خواهران و برادران در خانواده
	عدم برگزاری نماز جماعت در محیط خانه
	مشکلات خانوادگی
	بی توجهی والدین نسبت به اقامه یا عدم اقامه نماز توسط دانش آموز
	نوع نگرش والدین نسبت به دین و مسئله نماز
نگرش فردی	عدم شناخت و آگاهی دانش آموز نسبت به نماز
	ترجیح دادن تفریح و ورزش
	اعتقادات مذهبی دانش آموز
	سبک شمردن نماز
	عدم شناخت خداوند و بی مهری نسبت به او
	الگوپذیری نامناسب
	تا آشنایی با فلسفه و مفهوم عبادت و نماز
	مستی و تنبلی دانش آموز

خجالتی بودن دانش آموز	
مدرسه	
عدم تشویق برای نماز خواندن دانش آموزان در مدارس	
عدم شرکت مسئولان مدرسه و معلمان در نماز جماعت	
نبود امکانات مناسب در نمازخانه مدرسه	
اخبار مسئولان مدرسه برای شرکت دانش آموز در نماز	
جذاب نبودن برنامه های فرهنگی و مذهبی	
نبود روابط صمیمانه بین دانش آموزان و معلمان	
مورد تمسخر قرار گرفتن دانش آموز توسط سایر دانش آموزان	
عدم ارتباط با ارتباط کم بین مسولان مدرسه و والدین دانش آموزان	
همزمانی نماز با کلاس دانش آموزان	
عدم برگزاری سخنرانی های مذهبی در مدرسه در خصوص نماز	
اولویت ندادن به فرهنگ نماز در نظام آموزش و پرورش	
عدم حضور روحانیون در مدارس	
عدم ارتباط مدارس با مساجد محل	
جامعه	
نبود امکانات مناسب در مساجد	
جذاب نبودن برنامه های فرهنگی و مذهبی مساجد	
نبود روابط صمیمانه بین دانش آموزان و امام جماعت مساجد	
عدم تشویق دانش آموزان در مساجد	
عدم شرکت بزرگان و والدین در نماز جماعت مساجد	
روش های نادرست در آموزش دینی در دوران کودکی و نوجوانی	
زمان بیش از حد برگزاری نماز جماعت	
شرکت نکردن دوستان نزدیک در نماز	
تهاجم فرهنگی	
دسترسی به اینترنت و تاثیر پذیری از رسانه ها در بین دانش آموزان	
استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی	
تبلیغات بر ضد دین و مذهب در فضای مجازی	

خوب جلوه دادن دین‌گریزی و بی‌دینی در فضای مجازی	
مجالست و همنشینی با دوستان ناباب در فضا مجازی	
جذاب بودن فضای مجازی برای دانش‌آموزان	
تبلیغات شدید استفاده از وسایل ارتباط جمعی	
کوچک‌نمایی دین و مراسمات مذهبی	
جلوه دادن آداب و سنن اصیل مذهبی به عنوان خرافات	

ابزار تجزیه و تحلیل داده‌ها

تجزیه و تحلیل داده به معنای اتخاذ روشهایی برای جمع‌آوری اطلاعات بیشتر است. سپس این داده‌ها مرتب شده، ذخیره می‌شوند و مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند تا اطلاعات منطقی و ارزشمندی بدست آید. تجزیه و تحلیل داده‌ها فرایند پیشرفت کار را ممکن و البته تسهیل می‌کند. به بیان دیگر تجزیه و تحلیل داده‌ها فرایندی است که به استخراج بینش و اطلاعات ارزشمند از داده‌ها با استفاده از روشهای کمی و کیفی اشاره دارد. این مهم به کسب و کار و حتی در علوم مختلف کمک خواهد کرد. به عنوان مثال محققان از آن برای تایید نظریه‌های خود استفاده می‌کنند. در این پژوهش از دو روش آماری توصیفی و استنباطی برای تجزیه و تحلیل داده‌ها بهره گرفته می‌شود. آمار توصیفی به توصیف ویژگیهای دموگرافیک یا جمعیت‌شناسی نمونه پژوهش پرداخته است در واقع در یک پژوهش جهت بررسی و توصیف ویژگیهای عمومی پاسخ‌دهندگان از روشهای موجود در آمار توصیفی مانند انحراف معیار میانگین فراوانی درصد فراوانی استفاده میشود که در این پژوهش نیز به کار برده شده است. آمار استنباطی در برابر آمار توصیفی قرار می‌گیرد. در آمار استنباطی پژوهشگر با استفاده مقادیر نمونه‌آماره‌ها را محاسبه کرده و سپس با کمک تخمین و با آزمون فرض آماری آماره‌ها را به پارامترهای جامعه تعمیم می‌دهد. در آمار استنباطی فرضیه‌های پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این مطالعه نیز برای سنجش فرضیه‌های مطرح شده از همبستگی پیرسون استفاده شده است. لازم به ذکر است که برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از نرم افزار SPSS ۲۲ استفاده گردید. جمع‌آوری و پردازش اطلاعات عددی درباره جمعیت بررسی وضعیت جمعیت از نظر توزیع فیزیکی انجام گردید

روایی و پایایی ابزار پژوهش

اعتبار روایی این پژوهش بر اساس اعتبار محتوایی یک آزمون معمولاً توسط افراد متخصص در موضوع مورد مطالعه تعیین می‌شود در این راستا برای افزایش اعتبار این پژوهش پرسشنامه تهیه شده در اختیار استاد راهنما و کارشناسان مربوطه علوم اجتماعی و روانشناسی و مذهبی قرار داده شده است تا مطالعه نموده و نظر خود را بیان نماید. در این پژوهش ضریب آلفای کرونباخ از بسته نرم افزار SPSS محاسبه گردید.

ضریب آلفای کرونباخ می‌باشد که بر اساس میانگین کواریانس و یا همبستگی سوالات (گویه‌ها، آیتم‌ها) موجود در یک پرسشنامه (آزمون) بدست می‌آید. زمانی که چندین خرده‌مقیاس در پرسشنامه موجود است، آلفا به تفکیک خرده‌مقیاس‌ها (جدا جدا) محاسبه می‌شود.

آلفای کرونباخ را میتوان برای تمامی مقیاسهایی که سطح سنجش معرفهای آنها رتبه‌ای، فاصله‌ای یا نسبی است مورد استفاده قرار داد برای محاسبه ضریب آلفای کرونباخ ابتدا باید کواریانس نمره‌های سوال‌های پرسشنامه و کواریانس کل کواریانس مجموع نمرات را محاسبه کرد و سپس با استفاده از فرمول زیر

$$\alpha = \frac{k}{k-1} \left(1 - \frac{\sum s_i^2}{s^2}\right)$$

در این رابطه K تعداد پرسشها و واریانس هر پرسش و ۲ واریانس کل پرسش ها است. دامنه آلفای کرونباخ میتواند بین صفر تا یک باشد هر چه آلفای کرونباخ به سمت ۱ میل کند روایی کار بیشتر است. اگر آلفای کرونباخ کمتر از ۰.۵ باشد ابزار کار تحقیق فاقد پایایی است آلفای کرونباخ ۰.۷ تا ۰.۵ پایایی متوسط و قابل قبول را بیان میدارد و آلفای کرونباخ بالاتر از ۰.۷ پایایی ابزار تحقیق را قابل قبول و خوب معرفی SPSS مخفف عبارت Sciences Statistical Package for the Social به معنی بسته ی آماری برای علوم اجتماعی می باشد. از جمله نرم افزارهایی است که برای تحلیلهای آماری در علوم اجتماعی به صورت بسیار گسترده ای استفاده می شود. برای بررسی پایایی تحقیق ابتدا از بین نمونه آماری تعداد ۳۰۰ دانش آموز انتخاب شدند و پرسشنامه در بین آنان توزیع گردید سپس بر اساس داده های جمع آوری شده آلفای کرونباخ مولفه های پرسشنامه سنجیده شد که نتایج در جدول ذیل آمده است:

جدول ضریب پایایی پرسشنامه سنجش عوامل کاهلی در نماز

ردیف	مولفه ها	ضریب آلفای کرونباخ
۱	نگرش خانواده	۰.۷۳
۲	نگرش فردی	۰.۷۱
۳	مدرسه	۰.۷۹
۴	جامعه	۰.۷۶
۵	تهاجم فرهنگی	۰.۸۵
۶	کل	۰.۱۷۶

بر اساس جدول از آنجا که برای همه مولفه های پرسشنامه مقادیر آلفای کرونباخ در تمامی موارد مساوی با بیشتر از ۰.۷۰ است پرسشنامه استفاده شده از اعتبار بالایی برخوردار است. ضریب آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه نیز ۰.۷۵ میباشد که به لحاظ آماری یک مقدار مطلوب می باشد.

نتیجه گیری

نماز به عنوان برترین آیین عبادی رکن اصلی معنویت و بهترین شیوه ارتباط با خداوند است. نماز از واجبات دین اسلام است که جایگاه و ارزشی والا دارد نماز بر دیگر عبادات برتری یافته و از اهمیت ویژه ای برخوردار است. نماز نه تنها در اسلام که در ادیان آسمانی گذشته و دیگر ملل نیز وجود داشته است. خواندن نماز و نیز سبک شمردن و ترک آن آثار و پیامدهای دنیوی و اخروی متعددی را متوجه انسان می گرداند. از جمله آثار دنیوی این فریضه رساندن به هدف خلقت نزول رحمت الهی یاد کردن خداوند از بنده و از آثار اخروی آن نور در قیامت و راحتی در محشر میباشد از عواقب دنیوی سبک شمردن نماز نیز به هم نشینی با شیطان بی اعتمادی مردم قساوت قلبی مستجاب نشدن دعا اشاره شده است. از جمله پیامدهای اخروی سبک شمردن نماز نیز میتوان به مرگ سخت نامسلمان از دنیا رفتن پشیمانی نابودی اعمال نیک و محرومیت از شفاعت اشاره کرد. این پژوهش علل کاهلی دانش آموزان مدرسه متوسطه شهر مراغه در نماز را مورد بررسی قرار داد این علل در پنج محور با زیر شاخصهای مختلف بررسی شد نتایج نشان داد هر پنج مولفه نگرش فردی نگرش خانوادگی محیط مدرسه جامعه و تهاجم فرهنگی بر کاهلی نماز در دانش آموزان تاثیرگذار بوده است. در بررسی راهکارها نیز مشخص شد لزوم آگاهی و شناخت والدین آموزش و التزام فرزندان به نماز آسان گیری در آموزش نماز عادت دهی به نماز مشاهده و تقلید یادآوری و تذکر نصیحت انتخاب دوست خوب همنشینی با افراد نماز خوان تقوا نظم و برنامه ریزی تصمیم و کوشش دوری از سستی و تنبلی، دوری از یأس و ناامیدی توجه و اهتمام به تربیت و آموزش دینی در مدارس از بهترین راه حل های درمان کاهلی دانش آموزان در نماز با توجه به فرمایشات امام سجاد (علیه السلام) است. در آخر نیز باید گفت از مطالب ذکر شده فهمیدیم که برای جذب نوجوانان

به نماز نرم خوبی و محبت راهگشاه است و تنبیه و خشونت نتیجه عکس بدنبال دارد. از همه اینها مهمتر این است که هر آنچه به دیگران می‌گوییم باید اول خودمان بدان عمل نماییم و برای فرزندانمان الگو باشیم هر زمان که فرزندان نماز را فراموش کردند؛ قرآن در آیات پراکنده راه‌های ضلالت و خطا را بیان می‌کند؛ این مسئله تحت عنوان بیان راه‌های خطای فکری نیست بلکه قرآن راه گمراهی را بیان می‌نماید و گمراهی همان خطاست. قرآن همان راه‌هایی را نشان می‌دهد که ارسطو نشان نداده است. یعنی راه خطای فکر در ماده را نشان می‌دهد، نه فقط در مهندسی و صورت را. علمای جدید که خواسته‌اند یک منطق جدید بسازند برای آنکه علاوه بر منطق ارسطو، نکته‌ای را ارائه کرده باشند و تنها راه خطای در نظم را نشان نداده باشند و مصالح فکری را هم بتوانند بسنجند یا حداقل پیرامون آن تذکراتی بدهند که مصالح را به درستی استفاده کنیم، راه‌هایی را بیان کرده‌اند که تمام این راه‌ها در قرآن موجود است.

الف کتاب عربی

قرآن کریم، ترجمه حسین انصاریان.

نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی قم موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین (علیه السلام، دار البشارت ۱۳۸۸ ش

صحیفه سجادیه، ترجمه حین انصاریان بی جا نشر آیین دانش، بی تا.

رساله حقوق امام سجاد علیه السلام ترجمه محمدرضا بهتاش، ص ۶۳

ابن بابویه، محمد بن علی (صدوق)، التوحید، به کوشش سید هاشم حسینی قم جماعه المدرسین فی حوزه العلمیه، ۱۳۸۷ ه. ق.

الامالی، قم: موسسه البعثة، ۱۴۱۷ ه. ق.

الخصال، به کوشش علی اکبر غفاری، قم: جماعه المدرسین فی الحوزه العلمیه، (بی تا).

معانی الاخبار، تحقیق علی اکبر غفاری، قم: انتشارات اسلامی ۱۳۶۱ ش.

من لا یحضره الفقیه، تحقیق علی اکبر غفاری چاپ دوم، قم: جماعه المدرسین، ۱۴۰۴ ه. ق، ج ۱، ص ۲۰۶.

این شهر آشوب مازندرانی محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب، قم: علام، ۱۳۷۹ ش.

ابن طاووس، علی بن موسی اقبال الاعمال چاپ دوم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۹ ق.

این فارس، احمد بن فارس بن زکریا، معجم القانسیس اللغه، ط الثانیه بیروت: دار النشر، دار الجلیل، ۱۴۲۰ ق.

برقی، احمد بن محمد، کتاب المحاسن تهران چاپ جلال الدین محدث ارموی ۱۳۳۰ ش

۱۰ تمیمی آمدی، عبد الواحد غرر الحکم و درر الکلم، قم دار الکتب الاسلامی، ۱۴۱۰ ق.

۱۱ تهرانی شیخ آقابزرگ، الذریعه الی تصانیف الشیعه، تهران کتابخانه اسلامیه، ۱۴۰۸ ه. ق.

۱۲ حرانی، این شعبه، تحف العقول، بیجا مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.

۱۳. حر عاملی، محمد بن حسن بن علی بن محمد بن حسین وسائل الشیعه، بی جا نشر آل البیت،

۱۴۱۴ ق.

۱۴ حلی، سید ابن طاووس، فلاح السائل و نجاح المسائل، چاپ اول قم انتشارات دفتر تبلیغیات

اسلامی حوزه علمیه، ۱۴۰۶ ه. ق.

۱۵ راغب اصفهانی، حسین بن محمد مفردات الفاظ القرآن، دمشق: دار القلم، ۱۴۱۶ ق.

المفردات فی غریب القرآن، تهران، نشر کتاب، ۱۴۰۴ ق.

۱۷ الشعیری، الشیخ محمد بن محمد، جامع الأخبار سوریه: طبعه الحیدریه، بی تا.

۱۸ طباطبایی محمد حسین المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات،

۱۳۹۰ ق.

۱۹ طوسی، محمد بن حسن، مصباح المجتهد و سلاح المتعبد بیروت بی جا، ۱۴۱۱ ق، ۱۹۹۱ م.

۲۰. عبدالباقی، محمد فؤاد، المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم قاهره: دار الحدیث، ۲۰۱۶م.
۲۱. علامه مجلسی محمد بن محمد تقی بحار الانوار، بیروت: موسسه الوفاء بی تا
۲۲. عیاشی محمد بن مسعود تفسیر عیاشی تهران مکتبه الاسلامیه، ۱۳۸۰ش
۲۳. فراهیدی خلیل بن احمد العین، قم: انتشارات هجرت، چاپ دوم، ۱۴۱۰ق.
۲۴. فیروز آبادی محمد بن یعقوب القاموس المحيط الطبعة السادیه دمشق موسسه الرساله، ۱۹۹۸م.
۲۵. قرشی بنایی سید علی اکبر تفسیر احسن الحدیث، تهران بنیاد بعثت مرکز چاپ و نشر، ۱۳۷۴ش
۲۶. قشیری نیشابوری، مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، قاهره: دارالحدیث، ۱۴۱۲ق.
۲۷. قضاعی، محمد بن سلامه شهاب الاخبار، چاپ اول تهران شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۱ش.
۲۸. القمی، ابو الحسن علی بن ابراهیم تفسیر القمی تصحیح سید طیب موسوی جزائری، چاپ دوم، قم: دار الکتب، ۱۴۰۴ق.
۲۹. کلینی، محمد بن یعقوب الکافی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
- فروع کافی تهران دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷هـ
۱. لبنی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم والمواعظ، قم چاپ حسین حسینی بیرجندی، ۱۳۷۶ش.
۳۲. متقی هندی، علاء الدین علی بن حسام کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، چاپ پنجم، بیروت: مؤسسه الرساله، ۱۴۰۵ق.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی روضه المتقین، چاپ دوم، قم: بنیاد فرهنگ اسلامی حاج محمد حسین کوشانیور، ۱۴۱۳ق.
۳۴. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، وزارة الثقافة والارشاد الاسلامی، ۱۳۷۱ش.
۳۵. معلوف، لويس المنجد فی اللغه، چاپ اول، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۳ش
۳۶. مفید، محمد بن محمد، الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، چاپ اول، قسم المؤتمر العالمی الألفیه الشیخ المفید، ۱۴۱۳ق.
۳۷. نمازی شاهرودی، علی، مستدرک سفینه البحار، قم: جماعه المدرسین فی القم، بی تا.
- ب کتاب فارسی
- احمدی بیرجندی، احمد، زندگانی امام سجاد (ع) بی جا به نشر، ۱۳۹۱ش.
- اربلی، علی بن عیسی کشف الغمه مترجم علی بن حسین زواره ای چاپ اول بی جا نور محبت ۱۳۹۳ش.
- استادی، رضا، تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) مصحح: سید محمد باقر ابطحی، قم: موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان، ۱۳۸۷ش.
- بحرانی هاشم ترجمه تفسیر روایی البرهان مترجمان رضا ناظمیان علی گنجیان و صادق خورشاه، تهران کتاب صبح، ۱۳۸۹ش.
- د بسطامی بهزاد تدبیر دوران نوجوانی بیجا ایران جام ۱۳۹۷ش.
- بن خلف تبریزی محمد حسین برهان قاطع تهران نشر ابن سینا، ۱۳۴۲ش.
- بویس مری دیانت زرتشتی ترجمه فریدون و همن بی جا نشر ثالث، ۱۳۸۶ش
- بهبودی محمد باقر گزیده کافی تهران مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۳ش.

- جابری، محمد علی نماز و زندگی آثار و برکات نماز در زندگی چاپ اول تهران همای غدیر ۱۳۹۷ش
- ۱۰ حسینی دشتی سید مصطفی دائره المعارف دانستنیهای اسلامی کتابخانه الکترونیکی شهید غلامرضا زهره منش
- ۱۱ خامنه ای سید علی طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن بیجا دفتر نشر فرهنگ اسلامی، انتشارات صهبا ۱۳۵۴ش.
- ۱۲ خزائی، محمد علی متن شرح و تفسیر دعای ابوحمزه ثمالی بیجا ابتکار دانش، ۱۳۸۷ش.
۱۳. دستغیب، عبدالحسین سرای دیگر چاپ یازدهم، قم: الجماعه المدرسین بقم، ۱۳۸۱ش.
۱۴. دورانت، ویل تاریخ تمدن مترجم آرام و دیگران چاپ چهارم تهران انتشارات انقلاب اسلامی ۱۳۷۲ش.
- ۱۵ دهخدا، علی اکبر، لغت نامه تهران انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۵ش.
- ۱۶ رضایی، عبدالعظیم اصل و نسب دینهای ایرانیان باستان چاپ ششم تهران: نشر در، ۱۳۸۱ش.
- ۱۷ ری شهری محمد میزان الحکمه، قم انتشارات دار الحدیث، ۱۳۸۳ش.
- ۱۸ سپهر محمد تقی بن محمد علی ناسخ التواریخ زندگانی امام سجاد (ع) چاپ اول، تهران: نشر اساطیر ۱۳۸۰ش.
- ۱۹ ستاد اقامه نماز و احیای زکات تهران نشر نیایش، ۱۳۸۵ش
۲۰. سعدی، کلیات سعدی بیجا انتشارات روزنه ۱۳۹۷ش.
- ۲۱ شریفی، فاطمه نقش نماز در حل مشکلات زندگی با رویکرد رسانه ای تهران مرکز پژوهش های صدا و سیما، ۱۳۹۲ش.
- ۲۲ طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن ترجمه مترجمان تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش.